

ELŐSZÓ - AVAGY MIVÉGRE ÍRJUNK KÖNYVET?

Manapság korszerűtlennek tűnik mindaz, ami három-négy lazán gépelt oldalnál hosszabb terjedelmű, vagy amiről nem lehet – nem érdemes – 40 másodperces tévéklipben szólni. Az idő múlásával azonban egyre többünkben munkál az az igény, hogy összegezzük, mivel is lettünk okosabbak a rendszerváltozás kezdete óta eltelt másfél évtizedben. Erre szorít a szerző személyes története is, de a világ közgazdaságtanában a 2000-es években végbemenő - sokak szerint paradigmaváltással fölérő - átalakulás is. Az effajta számvetés a közgazdaságtan és a társtudományok, de talán a szélesebb közvélemény érdeklődésére is számot tarthat. Pusztán az idő múlása – a természettudományokhoz hasonlóan – okot és alkalmat adhat a rég megválaszoltnak tetsző kérdések újboli fölvetésére, az újabb ismeretek, újabb és a régi módon neheze értelmezhető jelenségek megfigyelésével. Mivel tehát nincsenek „egyszer s mindenkorra eldöntött” kérdések, érdemes tudásunkat ismételten rendszerezni. E könyv szerzőjét a közép-európai országok gazdasága és társadalma, azok átalakulása és eredményessége foglalkoztatta az elmúlt negyedszázad során, méghozzá a világgazdaság egészének összefüggésébe helyezve.

Az előzményekről és a háttérismeretekről

Jó két évtizede könyvként is megjelent kandidátusi értekezésemben /Csaba,1984/ az tűnt az „idők kérdésének”, hogy a szovjet tömb gazdaságai túlélhetik-e a világgazdaság, a technológia és a világ pénzügyeinek korszakos átrendeződését, s ha igen, milyen állapotban. Az igazán meglepő – mai tudományos zsargonban *puzzle* – az volt, hogy a nyilvánvaló és sokrétű elmeszesedés ellenére *a rendszer viszonylag működőképes maradt*. A nyilvánvalóan ésszerűtlen és hatékonysággellenes megoldások összeomlásának semmi jele se volt. Logikailag kikezdehetetlen volt az ekkori bécsi, majd chicagói professzor, Ludwig von Mises/1920/ fölismerése arról, hogy tőkepiac híján egyetlen gazdasági rendszer sem működhet sokáig, mert a szűkös forrásokat értelmetlenül használják föl, és ezért történelmileg pusztulásra van ítélve, belső ellentmondásai alapján. E fölismerés gyakorlattá válásának azonban akkor, a rendszer működésének hetedik évtizedében még semmi jele nem volt. Vagyis a tervgazdaság nem omlott össze, különösen nem oly gyorsan és automatikusan, mit az a fundamentális bírálatból következett volna. A rendszer – klönféle egyszerű tényezők és koherens volta miatt – jó hét évtizedig, egész 1989/1991-ig még működött/az okokról ld Hanson, 2003 visszatekintő elemzését/. A közel negyedszázada írt elemzésünkben – a kor bizantinus nyelvezetén – azt állítottuk, hogy a rendszerben a feszültségek halmozódnak, azok szokásszerű megoldásának tartalékai kimerültek. A világgazdaságba történő erősödő beépülése veszélyek forrásává vált a rendszer számára. Mire a kötet angol nyelven is megjelent/Csaba ,1990/ e felismerések már a gyakorlatot formálták. Előrehaladott állapotban volt a KGST kapcsolatok dollár alapra helyezése és így de facto fölszámolása, sőt a gazdasági válság békés politikai rendszerváltozássá terebélyesedése is. Az események **fölgyorsulásával** olyan új helyzet teremtődött, amiben a régi időszak paraméterei megváltoztak, kérdései értelmüket veszítették és teljesen új föltételrendszerben vetődött föl a világgazdaságba épülő, versenyképes és jólétet teremtő gazdaság kérdése.

A kilencvenes évek közepén, a rendszerváltozás első szakaszának lezárultával három új *puzzle* várt megfejtésre. *Egyfelől*: a régi rendszer fölbomlása azt is jelentette, hogy az általa megjelenített torzulások, hatékonysági veszteségek megszűntek. Ezért a térség lakossága, de a főáramú elemzések is/pl Collins – Rodrik, 1991/ *azonnali jólétnövekedést* vártak. Ez logikus, amennyiben a torzulások megszűnte eleve jólétnövelő. Ugyanakkor ebben a megközelítésben az széles értelemben vett intézményi tényezők szerepe alárendelt, a fejlődés – a kor többségi nézetéhez illően – a termelési tényezők kombinációjának függvénye csupán. A valóságban ezzel szemben a régi rendszer fölbomlásából adódó fejetlenség, az intézményi légüres tér és az egymásra rakódó tényezők sorozatából adódó visszaesés, leépülés vált meghatározóvá. Mi több, az utóbbi folyamat sokkal tovább tartott és mélyebbnek is bizonyult, mint azt a korabeli főáramú elméleti és a gazdaságpolitikai tanácsadó irodalom várta. Ebből a hangulatból sarjadt a „rendszerváltás válsága” tézis/ Köves,1992, Lavigne,1995, van Brabant, 1998/. A 90-es évek túlnyomó részében túlnyomó szakirodalmi álláspont ellenében azt próbáltam igazolni/Csaba,1994/, hogy a folyamat pályafüggősége és intézményi tételezettsége okán elkerülhetetlenül sok éven át elhúzódó folyamat/volt/, mert egyikben sem lehet – se elvileg, se gyakorlatilag – hetek vagy hónapok alatt változásokat várni.

A könyv második feladványa abból adódott, hogy a korabeli meghatározó közgazdasági irodalmat mily kevésbé mozgatta meg az az eseménysorozat, ami pedig az emberiség történelmének egyik legnagyobb jelentőségű fordulata volt. Mint Djankov és Murrell/2002, 740-741.old/ joggal megjegyzi, ez annál meglepőbb, mert az átalakulással a közgazdaságtanból legtöbbször hiányzó kísérleti ellenőrzés lehetősége is megnyílt. Ez azonban nem hatotta meg a kor szereplőit. A legtöbben úgy vélték, hogy a rossz tankönyvek helyett jó tankönyvekből kell tanítani/ez igaz/, továbbá a torz intézmények helyett másutt bevált, jó intézményeket kell bevezetni/ez is igaz/, és ennyi lenne az egész/ez már a legkevésbé sem igaz/. Az uniós csatlakozás is küszöbön állónak tűnt, többnyire a 90-es évek közepére várták. Ebben a metszetben a belépés miatt amúgyis nélkülözhetetlen intézmény- és politika-átvétel a megoldás rövid és fájdalommentes útjának tetszhetett/Portes,1991/. Bár ez mai szemmel talán a szakmai tunyaság jelének tűnhet, nem árt emlékeztetni a következőkre. 1. Az uniós csatlakozáshoz valóban számos megoldást egyszerűen át kellett venni, a jegybanki függetlenségtől a környezetvédelmi normákig. 2. A számviteli botrányokat követően nemhogy gyengült volna, de erősödött az élenjárók megoldásainak kész átvételét/benchmarking/ szorgalmazó megközelítés, és korántsem csak az üzleti tudományokban. Ezzel szemben a korábbi könyvemben azzal érveltem, hogy a folyamat történetileg és összefüggéseiben egyedi, és ezért *eredetibb megoldásokat* igényel. Egy évtized múltán, különösen a „jó kormányzás” elveinek általánossá válásával érdemes e kérdést újra fölteni.

Végül a *harmadik* paradoxon abban állhat, hogy megvizsgáljuk: igaz-e, hogy a rendszerváltozás előrehaladtával, különösen pedig az uniós csatlakozás és az „europaizálódás” folyamataiban az átalakult országok *elveszítik posztkommunista sajátosságait*, mi több esetleg ez már meg is történt. Ebben a megközelítésben a sikeres országok egyre jobban hasonlítanak más, hasonló fejlettségű, szintén sikeres államokra, mint egykori szocialista sorstársaikra. Az utóbbiak közül pedig a sikertelenek egyre jobban emlékeztetnek azokra a szegény országokra, ahol az állam kudarca és a piaci

kudarccok egymást erősítő módon ördögi kör t;tel;t/más néven ez az elmaradottság csapdája/. A pálya elhagyhatóságával kapcsolatban akkoriban kételyeim voltak erőteljesebbek.

Tíz év elteltével már tudható, hogy tíz egykori szocialista ország - Málta és Ciprus társaságában - legkésőbb 2008-tól az EU tagja. Ebből természetesen nem következik az „egyetlen helyes átalakulási pálya” tézise. Hiszen az a tény, hogy nem mindnyájan ugyanolyan gyógymódra szorulunk, csak a hely- és időbeli összefüggések figyelmesebb tanulmányozására serkent. Ma már a nemzetközi szervezetek gondolkodását formáló közgazdasági gondolkodásban/Krueger, szerk, 2000, Meier – Stiglitz, szerk, 2001/ is meghatározó szerepre jutott a helyzet sajátosságainak mérlegelését, az általános összefüggések alkalmazásának mikéntjét, a helyzet adta eltérések figyelembe vételét szorgalmazó közelítés. A 2000-es években, ha a legnagyobb kiadók és a vezető folyóiratok termését tanulmányozzuk, egyáltalán nem panaszkodhatunk arra, hogy ne fordítanának bőséges figyelmet a fentiekben felsorolt kérdések formális és intézményi megközelítésű elemzésére.

Így pedig **új rejtvények** megfejtésére kell vállalkoznunk. Egyfelől a rendszerváltozás sikereit és kudarcait *egyazon elemzési keretben* kell értelmeznünk. Ez meglehetősen ritka,¹ mert a jellemző a sikertörténetek főáramú, a kudarccok strukturalista - régi intézményi szemléletű értelmezése. Másodszor *a kínai és az orosz* fejlődés, úgy tetszhet, cáfolja az immár főárammá váló új intézményi megközelítést, hiszen mindkét esetben tekintélyelvű politikai rendszer piaci gazdasággal társul, a gazdasági döntéseket egyre inkább sok központban, vagyongyarapítási szempontok szerint hozzák. Egyre nő a külföldi működőtöke fejlesztéspolitikai és szerkezetformáló szerepe is. Végül feltűnő az is, ahogy a rendszerváltási irodalom egyre inkább fejlődésgazdaságtani elemekkel és témákkal telítődik/Ofer, 2001/. Ez különösen a lényegesen nagyobb számú kudarc-történetek elemzésére igaz. Eközben a szórványos sikertörténetek ma már – intézményi és tematikai szempontból egyként – jórészt az európai tanulmányok részévé váltak. Mindeme – és más – új kérdések indokolhatják *az új összegzést*, a részleteken fölül emelkedő összkép fölvezetésének igényét.

Mindenképp megfontolás tárgyává kell tennünk, hogy mi vezet a gazdaság *tartós növekedéséhez* és annak hiányához, a fejlődés pénzügyi *fönntarthatóságához* és annak hiányához, mitől gyökeresednek meg *a civilizált piacgazdaság* intézményei egyes országokban, és maradnak hosszabb távon is felszíni, nyúlványszerű jelenségek más esetekben, végül mitől van az, hogy egyes országokban hagyományok híján is *teret nyer a jó kormányzás*, más esetekben a hagyományok ellenére sem történik ez meg? A nemzetközi vitákhoz kötődő fönti kérdéscsoport bizony nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a számítani kívánt *politikai elem visszatér* a közgazdasági elemzésbe, méghozzá utóbbi szerves részévé válva. A Walras és Samuelson fémjelezte irányzat ellenében visszatérőben van az intézményi és a politikai tényezőket, a közösségi választásokat és a mikroökonómiai döntések szabályrendszerét is elemzése tárgyának tekintő, szélesebb megközelítés. Ennek hatására - a *Journal of Economic Literature* és az összes nagy

¹ E ritka kivételek közül említhetjük Blanchard/1997/, Falcetti és társai /2002/ valamint Roland /2002/, legújabbán Papava és Beridze/2005/ írásait.

nyugati kiadó katalógusainak tanúbizonysága, valamint több vezető kutatóegyetem tananyagainak megnevezése szerint – visszatért a „politikai gazdaságtan” kategóriája, annak a régi rendszerben betöltött apologetikus szerepe és ebből adódóan bevetté vált lekezelése ellenére is.

Mi fán terem az új politikai gazdaságtan?

Új politikai gazdaságtannak az angolszász és a német szakterületen azt a megközelítést nevezik, amiben a főáramú paradigmán alapuló megközelítés és elemzési eszköztár az intézmények és a közösségi döntések elemzésével társul. Nem célja a közgazdaságtan alapjainak fölszedése, más tudományozakok paradigmáival történő fölváltása. Célja viszont a közgazdasági megközelítés kiterjesztése és a politikai-intézményi tényezőkkel történő kiegészítése is.

Mivel a társadalomtudományokban kevésbé szigorú a fogalomhasználat és az elemzési keret, mint a természettudományokban, érdemes a meghatározással kezdenünk. Amikor a 18.században a közgazdaságtan kivált az államtudományok sorából, már csak eredete okán is *politikai* vagy *nemzetgazdaságtanként* határozta meg önmagát. Ezzel is kiemelte azt, hogy *nem* a gazdálkodás, mai szóval a mikroökonómia és az üzleti tudományok kérdéseivel foglalkozik. Igaz, legkésőbb Walras föllépése óta a mikroökonómiai alapozás és a módszertani individualizmus teret nyert, a szakma fő árama azonban Alfred Marshall és John Maynard Keynes nyomán a makro- és a mikro-közelítés elválasztásának alapján állt. A modern makroökonómiát általában Keynesre vezetik vissza. Épp ezért a Robert Lucas /1996/ vezette „ellenforradalom” diadalittasan jelenti ki a „makroökonómia végét”.

A Nobel díjas tankönyvíró, Paul Samuelson munkásságához kapcsolódva előbb az oktatásban, utóbb az elemzésekben is túlsúlyra jutott a Robert Lucas² és Gary Becker Nobel díjasok nevéhez köthető technikai, formalizált megközelítés. Ez a fordulat nem pusztán azt jelentette, hogy a közgazdaságtan más társadalomtudományoknál nagyobb mértékben alkalmaz formális matematikai elemzési eszköztárat, hanem azt is, hogy e módszertani fordulathoz is kötődően egyre jobban elkülönül más társadalomtudományoktól. Ez egyebek mellett azzal függött össze, hogy a tudományozak önértelmezésében egyre nagyobb szerepet kapott a módszertani igényesség és a mennyiségileg mérhető eredményekre való törekvés. A Samuelson és Nordhaus/1988/ magyarul is több kiadást megért tankönyvének címéből eredően eltejedtté vált *közgazdaságtan* megnevezés azt jelzi, hogy a szakma szándékosan elhatárolódik a többi, „puha” társadalomtudománytól és különös jelentőséget tulajdonít a szigorú módszertannak. Lucas nyomán erősödik a makroökonómia mikroökonómiai megalapozásának igénye, vagyis az, hogy a nemzetgazdaságra vonatkozó állítások és föltevéssek a mikroökonómiában igazolt tételekre, premisszákra, összefüggésekre legyenek visszavezethetőek. Ez közelebbről azt/is/ jelenti, hogy az egyes föltevészeket, megállapításokat úgy kell megfogalmazni, hogy azok formalizálhatók legyenek. Másfelől

² A Lucas-féle „ellenforradalom” értelmezéséhez és a „makro haláláról” lásd Király Júlia /1998/ időtálló áttekintését.

az elemzésben következetesen érvényesíteni kell a *módszertani individualizmust*. Ez utóbbit a legkövetkezetesebben az 1983.évi Nobel díjas Gary Becker képviseli, aki úttörő munkásságában a mikroökonómiai megalapozott közgazdasági megközelítést az emberi tevékenység szinte teljes spektrumára kiterjesztette/erről és különösen hatásáról ld Lazear,E,2000 nagyívű irodalmi áttekintését/.

A közgazdasági főáram öntörvényeit követő – több bírálója szerint öncélúvá is torzuló – megközelítése azonban kétségkívül olyan elméleti keretet eredményezett, amiben az egyébként véletlenszerűnek és kaotikusnak tűnő folyamatok értelmezésére is képes, mint például a tőzsdéi árfolyamok alakulása, vagy maga a káosz elmélete. Másfelől a közgazdaságtan – természete szerint egyre elvontabbá váló, azaz csak szigorú előfeltételek és következetes eljárások mellett érvényes – tételei és következtetései egyre gyakrabban szembekerültek az üzleti és politikai gyakorlat, különösen a válságkezelés idején kikényszerülő megoldásokkal. Ez szélsőséges módon jelentkezett a Long Term Capital Management befektetési alap 1998 őszi csődjében, ahol az előző évi közgazdasági Nobel díjasok egyike volt az egyik vezető elemző.³

Ennél is több nehézség adódott azonban akkor, amikor az elméleti fölismeréseket közvetlen alkalmazható gazdaságpolitikai ajánlásokká formálták, amit John Williamson/1994,17-19.o/ nyomán *washingtoni konszenzusnak* kereszteltek el. A szigorú föltételek közt érvényes megállapításokból ugyanis gyakorta kellő közvetítő lépéseket mellőzve is közvetlen gazdaságpolitikai tanácsok születtek. Mint előző könyvünkben is, de a londoni Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank/EBRD éves szemléjében, a *Transition Report*-ban közölt szerkezeti és intézményi mutatók alakulásából is látható, ez sokszor nem vezetett eredményre. E tapasztalat alapján az ezredfordulótól kedve immár a nemzetközi pénzügyi intézményekben is, meg a szélesebb tudományosságban is közkeletűnek mondhatóvá vált az a fölismerés, hogy minden közgazdasági megállapítás érvénye *kontextus-függő*.

Másképp fogalmazva: az elvont közgazdasági tételek a gyakorlatban a széles értelemben vett *intézmények közvetítésével* érvényesülnek vagy alakulnak át. Így például a rögzített árfolyam szerepét és hatását nem érdemes önmagában vizsgálni. Hasonlóképp ma már aligha kérdéses, hogy a magántulajdon általában véve minden fejlettségi szinten eredményesebb, mint a közösségi tulajdon vagy a vegyes formák. Ennek érvényre jutásához azonban a gyakorlatban hosszú oksági lánc és kiterjedt föltételrendszer szükséges/e kérdésre még többször visszatérünk/. A *gazdaságpolitikai reformok irodalma* egyre kiterjedtebbé vált, és az 1980-as évektől kezdve egyre gyakrabban kényszerült az intézményi tényezők, a társadalmi értékválasztás és a társadalmi preferenciák kérdéseit is beépíteni elemzésébe. Ez utóbbiak a matematikai modellekben

³ Ez természetesen nem értékeli le Myron Scholes és Robert Merton szakmai teljesítményét. Az LTCM ugyanis nem annyira az orosz pénzügyi válságnak vált áldozatává, hanem inkább az abból adódó és természete szerint előreláthatatlan átgűrűző hatásnak. Mint Pálosi-Németh Balázs fölhívta a figyelmemet, az LTCM-nek egyáltalán nem is voltak orosz kötvényei, ezzel szemben már 1998 elejétől nehézségekkel szembesült. Az átgűrűző hatás hirtelen, előre nem látható mértékű volt, és léptéke nem következett az orosz piac/orosz kötvények amerikai piaci részesedéséből, hanem pánikreakciót jelentett. A tévedés lényege tehát a válság időzítésére és körére vonatkozó üzleti, nem pedig stratégiai-elméleti jellegű volt, vagyis jellemzően nem mérhető tudományos mércével. Bővebben e kérdéstről ld/Edwards, 1999/ cikkét.

ésszerűtlennek tűnnek, többnyire el is vonatkoztatunk hatásuktól. A gyakorlatban azonban ez az út nem járható. Az idő múlásával azonban a közgazdasági elemzésnek is nyitnia kellett a társtudományok felé. *Ezt meg is tehette, épp általánosságra törekvő, azt biztosító módszere és eszközrendszerének okán.* A 2002.évi Nobel díjjal elismert Kahneman és Tversky/1979/ például lélektani és tapasztalati alapon magyarázatot ad arra, hogy a kockázatvállalás és a kockázatkerülés a gyakorlatban miért nem szimmetrikus, ahogy az a matematikában kézenfekvő volna.⁴ Egy másik Nobel díjas, Reinhard Selten/1998/ még messzebb megy, amikor arra hívja föl a figyelmet, hogy a *tapasztalatban megfigyelt racionalitás*, mint a gazdaságpolitikában, mind a napi/üzleti gyakorlatban jelentősen *eltér* a matematikai modellezhetőség érdekében szokásossá vált föltevésektől. E – korlátozott racionalitást követő – magatartásmintákban az ítéletek jórészt pontatlanok, konvenciókat és kerekítéseket, hüvelykujj-szabályokat követnek, nem valószínűségi változókat, és legkevésbé sem jellemzi a reciprocitás.

A közgazdaságtan tehát – a bevezető tananyagoktól eltérően – nem eleve adott tételeket alkalmazó, vagyis statikus, hanem gyorsan és érdemi vonásaiban *fejlődő tudományág*. Az önfejlődés és a gyakorlattal való termékeny kölcsönhatás szempontunkból több újdonságot is hozott. A 20. század egészének közgazdaságtanát az intézményi viszonyok háttérbe szorítása jellemezte, a történelmi és kontextus-függő elemekkel egyetemben. Előtérbe került a módszertani szigor és egyeduralkodóvá a koherencia szempontja, ezzel szemben a társadalmi *relevancia* szempontja leértékelődött/ld bővebben Baumol, 2000 áttekintését/. Ezzel szemben az elmúlt negyedszázadban, a fejlődő országok többnyire sikertelen gazdaságpolitikai reformjainak tapasztalata az ellenkező irányú elmozdulásra vezetett. A többi társadalomtudomány – és némely természettudomány – ismereteinek beépítése, az üzleti és a döntéshozói körökkel való erőteljesebb együttműködés kölcsönös igénye és kényszere szükségessé tette, hogy a politikát, a társadalmi döntéseket ne tekinthessük többé fekete doboznak. A közgazdasági paradigmán belül maradvá be kellett építeni a társadalmi és az üzleti döntéseket, a közösségi választásokat, a jórészt jogszabályok alkotta játékszabályrendszer hatását. Ez az *új politikai gazdaságtan*, ami nem kívánja, nem is tudja „leváltani” a főáramú közgazdaságtant, hanem kiegészíti azt/bővebben ld Saint-Paul, 2000, Hibbs, 2001, Csaba, 1999/. Ez az irányzat tehát beépíti az intézményi, társadalmi, nem mérhető, de fontos összefüggéseket a közgazdasági elemzésbe, kihasználva a főáram rugalmas integráló-képességét.

Érdemes fölhívni a figyelmet, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudományágában hasonló fordulatra került sor, lényegében párhuzamosan. Az 1960-as évek átfogó „nagy elméletei” helyére egyre inkább a közgazdasági fölismeréseket is alkalmazó irányzat lép. Teret nyer a racionális választások elmélete és a *homo oeconomicusra* építő elméleti keret. Az amerikai nemzetközi kapcsolatok irodalmát áttekintő Richard Higgott/2005, 2. és 4. fejezet/ az új politikai gazdaságtant *tudományszakként és elméleti irányzatként értelmezi egyszerre*. Ebben a fölfogásban az új politikai gazdaságtan a racionalitási elvvel magyarázott/azaz közgazdaságilag értelmezett/ politikatudomány, a közösségi

⁴ Nem meglepő módon ezek a fölismerések jórészt épp a tőkepiacok működését elemző közgazdászok figyelmét keltették föl/Barberis-Huang-Santos, 2001/. Kahneman munkásságának átfogó és kritikai elemzését lásd Hámori Balázs /200003/ cikkében.

választások elmélete és a jogaiba visszahelyezett gazdasági tényezők magyarázó erejének visszatérését jelenti, ami az 1970-es évek vége óta figyelhető meg.

Fölmerül a kérdés, hogy a nemzetközi kapcsolatok új politikai gazdaságtana egyet jelent-e azzal a törekvéssel, amiben a hagyományos társadalomtudományi paradigmák és a posztmodern áramlatok képviselői megpróbálják visszahódítani azt a területet, amit a közgazdaságtan épp azáltal hódított el tőlük, hogy általánosításra és formalizálásra alkalmas módon fogalmazza meg a kérdéseket. Az utóbbi megközelítéssel pedig kizárható a sehová sem vezető mesélés, a semmibe vivő, kizárólag a kijelentések jelentéstanára összpontosító köldöknézés. Ezzel szemben a magát közgazdaságinak tudó elemzések során - a természettudományokkal egybevágóan- igazolható vagy cáfolható állításokat kell megfogalmazni. Utóbb ezeket empirikusan – kísérleti vagy más tapasztalati úton, logikai elemzéssel vagy matematikai levezetésekkel – igazolni vagy megcáfolni is lehet. Nos, ez – az akadémiai közgazdaságtan egészét jellemző alapállást elvető - megközelítés erőteljesen jelen van a hasonló néven megjelenő folyóiratokban és az ezek által gondozott könyvsorozatokban is. Például a *Review of International Political Economy*, a Carfax által kiadott *New Political Economy*, továbbá a *Review of international Studies* és az újabbkeletű *Global Social Policy* egyértelműen a közgazdasági „imperializmus” visszaszorítása jegyében tevékenykedik. Ennek ellenére, mint Richard Higgott főntebb idézett könyvében részletes irodalom- áttekintéssel igazolja, az Egyesült Államok fejlődéstani irodalmában kialakult *új politikai gazdaságtan* ugyan elismeri az intézmények és a közösségi választások jelentős szerepét, mégis *a liberális hagyomány folyamába illeszkedik/* egyebek mellett módszertanában érvényesülő individualizmus okán/. Ez pedig – az újabb közgazdasági elemzésekhez hasonlóan – azt jelenti, hogy a tudományágak közös elemzése a magától értetődő követelmények közé került.

A közgazdasági térfélre visszatérve érdemes fölidéznünk a William Tabb/1999/ által a *tudományág két kultúrájaként* jellemzett folyamatot. Tabb nagyívű elmélettörténeti áttekintésében bebizonyítja, hogy az egyetemi előmenetek és a Nobel díjak tekintetében főárammá vált formalizált megközelítés mellett - és azzal versengve - hasonló erővel volt és van jelen az intézményi közgazdaságtan és a strukturalizmus is a 20.század egészében is. Sőt, az sem kétséges – például a Nobel díjak vagy a hivatkozások alapján – hogy a társadalomtudományokban általában és a közgazdaságtanban konkrétan az igazi nagy áttöréseket a különféle felfogásokból építkező, azaz heterodox megközelítések hozták. Ha pedig így van, akkor a formalizált megközelítésnek az ezredfordulóig megfigyelt szinte kizárólagos jelenléte a vezető szaklapok és tanszékek kínálatában *inkább csak divatáramlatnak, semmint tudományos értékítéletnek tekinthető.*⁵ A közelmúltban tartott budapesti előadásán Reinhard Selten/2005/ külön is kiemelte, hogy szinte minden gazdasági döntés, ha azt a megfigyeltekkal összhangban álló, vagyis empirikusan alapozott elmélet keretében értelmezzük, a *minőségi* értékelések, az értékítéletek, a másik viselkedésével kapcsolatos várakozások és nem mennyiségi jellegű értelmezések, *nem pedig optimalizálás* eredményeként jön létre.

⁵ A zenetudománytól az irodalomtudományig és természetesen a közgazdaságtan ősi tárgyát jelentő fogyasztói és befektetői magatartásig terjedően nehéz lenne olyan területet föllelni, ahol a divat gyakorlatformáló szerepe kérdéses volna.

Ekkor pedig – tehetjük hozzá – nemcsak megengedhető, de pótolhatatlan a társtudományoknak e „puha” tényezők mibenlétére és alakulására vonatkozó eredményeinek szerves *beépítése* a közgazdasági elemzésbe. A lélektan, a biológia, a szociológia és a politikatudomány beépítése tehát nem tesz profilidegenné, nem visz az adott diszciplína keretein kívülre, ha *kellő körültekintéssel és módszertani, tartalmi igényességgel* – nem az utóbbi hiányaként – alkalmazzuk. Amennyiben a tudományos értékítéletet a tudománymetria minden területen alkalmazott módszereivel kívánjuk megalapozni, és az iskolateremtő hatást a követők publikációinak számával és hatásával, az idézettséggel és az impakt faktórral mérjük, nehéz lenne kétségbe vonni a főáramon kívül rekedt szerzők széles körének befolyását. Elég talán ha a már-már agyonidézett szerzők közül Mancur Olson, Friedrich August von Hayek, Kornai János, Lord Peter Bauer/Bauer Péter, Walter Eucken, Albert Hirschman vagy Amartya Sen munkásságára utalunk, akik nem pusztán a Nobel díjak odaitélése/vagy hiánya/ alapján lennének nehezen kizárhatók a közgazdasági szakma eszmetörténetéből.⁶

A fentiek szerint az új politikai gazdaságtan művelésével – bizarr elnevezése ellenére – nem tévedünk járatlan utakra. A 20. század második felében ugyanis számos iskolateremtő közgazdász járt ezen az ösvényen. Elég talán James Buchanan/1992/ munkásságára és Nobel díjára utalunk. Az általa meghonosított közösségi válsztások elmélete az európai földrészen alkotmányos politikai gazdaságtan néven ismert jobban. Ezen irányzat gyűjtőhelye – az óceán mindkét partjáról – a *Constitutional Political Economy* című negyedéves lap. Itt a freiburgi hagyományokat követve a közgazdasági és a jogtudományi megközelítések ötvözésére törekednek. Az európai szárazföldön a legnagyobb példányszámú és legtöbbet idézett lap a svájci *Kyklos*, ami büszkén vállalja, hogy az egyetlen társadalmi relevanciára törekvő közgazdasági lap, amit – 2000 őszén kelt irányvonala szerint – a szerzők írnak, nem a lektorok.

Hasonlóképp tudományág-köziség jellemzi a legtöbb nemzetközi politikai gazdaságtani folyóiratot is. A hagyományos terminológiában jobboldalinak számít a libertinus elveket megfogalmazó és e szellemű elemzéseket közlő amerikai *CATO Journal*. Ezzel szemben a hagyományos baloldaliság hatja át a fejlődésgazdaságtan két vezető fórumát, a *World Development* című havilapot és a *Third World Quarterly*-t. Ezzel szemben a *Journal of Development Economics* első sorban a főáram módszertanilag igényesebb megközelítéseinek ad teret, amennyiben azok témája a fejlődő és a feltörekvő piacok gazdasága. Ezzel szemben az egyik legtöbbet idézett lap, a negyedévesként indult és már csaknem havi rendszerességgel megjelenő *World Economy* gazdaságpolitikai vitafórumként határozza meg magát szerkesztőségi politikájában. Igaz, ennek ellenére az elmúlt évben számos elméleti igényű öszegzést, módszertani anyagot és a Kereskedelmi Világszervezet/WTO időszakos kereskedelempolitikai elemzéseit/ellenőrzéseit, vagyis a laikus érdeklődéstől meglehetősen távol álló alapvetéseket is megjelentettek. Számos, az új politikai gazdaságtan zsánerébe tartozó írás jelent meg az elmúlt években

⁶ Ezzel szemben a főáramú közgazdasági elemzésekre sok esetben jellemzővé vált a meglévő eredmények csekély módosítására, az ismeretközlés helyett a megjelenésre való törekvés. Így pedig a hivatkozások – köztük a kritikai hivatkozások – száma vészesen megritkult. Ezt a svájci *Kyklos* hasábjain a “fekete lyukak a közgazdaságtanban” témájú vita 2001-2003 során sokoldalúan bemutatta. A fekete lyuk ebben az esetben a senki által soha nem idézett írásokat jelenti, ami a vitázók többsége szerint a kutatásra fordított pénzek elfecsérlésének bizonyítéka a társadalom egészének szempontjából.

folyamatosan az Amerikai Közgazdasági Társaság két, irányadónak mondható negyedéves lapjában, a *Journal of Economic Literature* és a szándékoltan nem módszertan-igényes írásokat közlő *Journal of Economic Perspectives* hasábjain. A kiadó- és szerkesztőváltást megért, szintén amerikai *Comparative Economic Studies* a korábbi kelet-európai térségi tanulmányokról az új politikai gazdaságtanra helyezte át a súlypontját, ennek megfelelően tágabb területről és erőteljesebb elméleti alappozással rendelkező írásokat közöl.

Az intézmények meghatározó szerepét emeli ki legújabb kötetében egy másik Nobel díjas, Douglass North/2005/, rámutatva arra, hogy az emberi megismerés és kifejezés sajátosságait föltáró újabb biológiai kutatások meghaladottá teszik a newtoni mechanika alkalmazására és ennek matematikai eszköztárára építő formális megközelítéseket, már az elemzés kezdeti fázisában, nem pusztán az alkalmazás során. Hasonlóképp a 2001. évi közgazdasági Nobel díjasok közül George Akerlof és Joseph Stiglitz régóta arra építették elméleteiket, hogy a gyakorlatban a *tökéletlen informáltság* a jellemző eset, ami nem pusztán a modellek alkalmazására, hanem működésére nézve is erőteljes következményekkel jár. És ne feledkezzünk meg az egyik első Nobel díjasról, Kenneth Arrow-ról sem, akinek munkásságában a demokrácia modellezése, a társadalmi jóléti függvény létének cáfolata, a jóléti gazdaságtan és a politikai kiválasztódás elemzése mind kiemelt szerepet kapott.

Bizonyára sokan vitatják az általunk választott terminológiát és téma-körülhatárolást. Az új intézményi közgazdaságtan képviselői például meg kívánják haladni a régi institucionalisták és a főáram közti vetélkedést⁷. Maguk közt azonban sokszor nagyobb eltéréseket tűrnek meg, mint ahogy az egyes irányzatok és a főáram, illetve az egyes irányzatok és a régi intézményiek közt megfigyelhető. A továbbra is jelen lévő strukturalista és neomarxista megközelítések viszont a régi intézményi iskola keretébe tartoznak, számukra eleve csak a régi politikai gazdaságtan értelmes, a főáram pedig egészében elvetendő.

Az általunk használt értelemben tehát az új politikai gazdaságtan az amerikai nemzetközi kapcsolatok irodalmában és a világ közgazdasági irodalmában kialakult tartalmat és megközelítést jelenti. Az európai földrészen ez a német ordoliberalis hayományt követi, amit a névadó *ORDO* évkönyv mellett egy másik évkönyv, a *Jahrbuch der Neuen Politischen Ökonomie* is életben tart. Mindkettőben a gazdasági rendszerek kérdése áll a középpontban, az elmúlt években a globalizáció és az EU kérdéskörével bővítve, történelmi háttérre is tekintettel lévő közgazdasági elemzéseket közölve, amelyek közös vonása a liberális versenypiaci közelítés és az intézményi tényező hangsúlyozása. Az új politikai gazdaságtanban a közösségi választások, például a magas adók – magas szintű közszolgáltatás avagy az alacsony adók – erős öngondoskodás közti választás is endogén tényező, nem a politikai fekete dobozból kívülről eredeztetik. Hasonlóképp az innovációs képesség, mint a műszaki-, mind a szervezeti-, mind a termék- és végül a

⁷ E kísérletek terepe volt egyebek mellett a Nemzetközi Intézményi Közgazdasági Társaság és a magyar társszervezet által 2003 szeptemberében a Corvinus Egyetemen rendezett konferencia, ahol egyebek mellett a Nobel díjas Vernon Smith és Douglass North, valamint Kornai János is tartott előadást. Az eredményeket ismerteti az *Acta Oeconomica* 54.évf.1.sz.

makro-intézményi szinten endogén változó. Ez bizony a politikai elemet jelenti, amit indokolt a megjelölésben is fölvenni. Annál is inkább, met amint az *új intézményi iskola* helyzetét és közgazdaságtanon belüli szerepét áttekintő elnöki előadásában Paul Joskow /2003/, az MIT profeszora kiemelte, *ez az irányzat különösen a gyakorlati, gazdaságpolitikai alkalmazásokban bizonyult gyengének*. Joskow a következő témákkal szemléltette állítását: a fejlődés gazdaságtana, a vállaltirányítás, a globalizáció, a hálózati iparágak elemzése – vagyis pont azokat a területeket, amelyek e könyv gerincét adják. Az új politikai gazdaságtan ezzel szemben épp az említett területeken mutat föl eredményeket. A felfogást képviselő Yale-i professzor, T.N.Srinivasan/2001, 510. és 522.o/ a neoklasszikus politikai gazdaságtan fordulattal épp a mi megközelítésünket írja le: az állam endogenizálását, a közösségi cselekvések és választások beépítését, méghozzá a standard elemzési keretbe, hogy annak elemzési és szemléleti eszközeivel hozzunk létre új és használható eredményeket.

Végül ismételten utalnunk kell arra, hogy az angolszász szakirodalomban több szerző a mienktől eltérő értelemben és tartalommal használja az „új politikai gazdaságtan” megjelölést. A nemzetközi kapcsolatok tudományágban sokan küzdenek a „neoliberális paradigma” állítólagos egyeduralma ellen. A régi intézményi megközelítés alapján művelt politikai gazdaságtant állítják szembe a racionális várakozások/realizmus iskolával/színvonalas változata a nemrég magyarul is megjelent Gilpin,2004 tankönyv/. Ebben a felfogásban *nem gazdasági paradigmák* révén magyaráznak politikai folyamatokat, hanem politikatudományi és/vagy szociológiai paradigmák alapján értelmeznek gazdasági jelenségeket. Így már az alapföltevések és a módszertan okán is bizonyos: más eredményre juthatnak csak, mint a közgazdaságtan bármely ága, ami nem áll szögesen ellentétben a főárammal. Ezzel együtt korántsem biztos, hogy az említett megközelítés hívei föltétlenül a többiektől „balrább” állnának. Ennek ellenére, az elméleti és módszertani megközelítés eltérése okán a mi elemzésünk az efféle írásokból aligha meríthet. Azokkal nemigen találhat közös hangot, hiszen mint említettük, áttekintésünk a szélesen/korszerűen értelmezett nemzetközi közgazdaságtan keretein belül marad. Így pedig a *Review of International Political Economy* és a folyóirat szerkesztői által jegyzett, a Routledge kiadónál megjelenő könyvsorozatban publikáló neomarxisták eleve más elemzési keretben mozognak, és nem törekednek a főáram felismeréseinek/eredményeinek alkalmazására/inkább cáfolatukra/.

Hasonlóképp a Carfax kiadónál megjelenő *New Political Economy* című negyedéves lap szerzői is többnyire társadalompolitikai ihletésű gazdaságbírálatokra vállalkoznak. Utóbbi önértékén érdekes lehet, de sem szándéka, sem eredménye nem köti a közgazdaságtan intézményes tudományosságához. A legrégebbi és legrangosabb folyóirat, a *Journal of Political Economy* a chicagói egyetem közgazdasági és üzleti/!/ karának kiadásában és szerkesztésével jelenik meg. Értelemszerűen a 70-es évek elejétől egyértelműen a közgazdaságtan fő áramának fórumává vált. Manapság már csak ritkán közöl az általunk körvonalazott témába vágó írásokat/bár hagyományosan, egészen a 70-es évek közepéig, vagyis főnnállásának első hármonegyed évszázadában nem ez volt a helyzet/. Másrészt földrészünkön a holland Elsevier gondozásában, atlanti szerkesztő bizottsággal működik a *European Journal of Political Economy* című periodika, ami a mienknél többnyire elvontabb, a német és az angol szakterületen a

társadalomtudományok közgazdasági modellezése/elmélete címen művelt írásoknak ad helyet. E folyóiratban nem törekednek a tudományköziségre, a társtudományok eredményeinek átvételére, hanem inkább a főáramú megközelítésben született elemzéseket terjesztik ki az afféle, szélesebb társadalomtudományi témákra, mint amilyen a bíróságok hatékonyságának vagy épp a szabadságjogoknak a gazdasági teljesítményre gyakorolt hatása, a nyugdíjrendszer és az adókerülés összefüggései. Ez értelemszerűen a mienknél egy fokkal magasabb absztrakciós szintet és a sajátos posztkommunista vonások háttérbe szorulását eredményezi. Saját fölfogásunk tehát a többieket nem pótló, azokkal nem versengő, esetenként átfedő műfaj, ami szervesen illeszkedik a nemzetközi közgazdaságtan dokumentált – nem pusztán némely tankönyvírók által vélelmezett, vagy egyes közösségek önértékelésének kivetítésére épülő – irányzataihoz, s abban pontosan elhelyezhető.⁸

Miért ne használjuk a „Kelet-Európa” és az „átmeneti gazdaságok” fogalmát?

E könyvben a felemelkedő Európa és a *feltörekvő piacok* fogalmához ragaszkodunk. Ez utóbbi fogalom, mint annyi más, az új jelenségekkel együtt született meg, lényegében a gyakorlatban. Közismert, hogy a fejlődés gazdaságtana a második világháborút követően a főárammal szembe forduló, radikális kritikai gazdaságtanként született meg és alakult/ld Waelbroeck, 1998 és Szentes, 1999, II. és III. részben közölt összegzéseit/. Ez az iskola a 40-es és az 50-es évtized normatív társadalompolitika megközelítéseit alkalmazta, és a gyarmati rendből kiszakadt új országokat udvariasan „fejlődőknek” nevezte el. Valójában ezen országok túlnyomó része számára a valódi kihívást az *alulfejlettség* állandósulása jelentette.⁹ Ez a természeti környezettel, a társadalommal és a pénzügyi feltételekkel összhangban álló, vagyis a fenntartható fejlődés *hiányát* jelentette. E ténnyel szembesülve a hatvanas évek közepétől, nem utolsó sorban az irányzathoz kötődő országok vezetői, így Nehru, Nkrumah, Nasszer és Tito fémjelezte „el nem kötelezettek” mozgalmában megfogalmazottak alapján a „harmadik világ” terminust vezették be. A kétezres években azonban, amikor a kétpólusú világrend pusztán történelmi emlékké vált, harmadik világról beszélni az egyetlen szuperhatalom mellett értelmetlen volna. *Az OECD-n kívüli országok ugyanis minden mutatójuk szerint sokkal jobban különböznek egymástól, mint az OECD országok, illetve a szegények az OECD országoktól.* Az atlanti szövetségen kívül eső országok között olyan nagy az eltérés, hogy azt nem indokolt egyetlen átfogó fogalom – a fejlődő országok – használatával elfedni/hiszen a „fejlődők” közül Dél-Korea, Törökország és Mexikó már jelenleg is OECD tag/.

E realitásokat érzékelve a nyolcvanas évek pénzügyi válságait elemző irdodalom vezette be a feltörekvő országok/emerging markets/ fogalmát. Ez azokra a nem-atlanti

⁸ Figyelemre méltó érdekesség, hogy Hollandia egyik vezető közgazdasági folyóirata ma is a mi tematikánkat gondozó *Tijdschrift voor Politieke Economie*.

⁹ Mint Higgott/2004, 3. fejezet/ kiemeli, ez az irányzat a neoliberális és a marxista közelítések elleni kétfeltes harcban született, ugyanakkor a szakterületen kívül, a főáramú tudományosság részéről csak korlátozott figyelmet és elismerést kapott..

országokra vonatkozott, ahol a „fejlődő” jelző nem pusztán az elmaradottság udvarias megfogalmazását jelentette. Különösen a stabilizációs”műtétek” sikerét követően egy sor országban, így Chilében, Spanyolországban, Izraelben, Mexikóban, valamint Kelet-Ázsia gyorsan növekvő gazdaságaiban már üzleti, gyakorlati szempontból olyan átalakulások történtek, hogy ezeket a piacokat nem lehetett többé egy kalap alá venni a széteső és a kvázi-országokkal. Míg egyes területek ellenőrzés nélkül maradtak, vagy épp a diktatúra miatt zilálódtak szét, esetleg polgárháborútól estek szét, mint Szomália, Afganisztán/a szovjet kivonulás után/, az elsőként említett országcsoport fejlettségi szintje nöttön nőtt, szakszóval konvergált az OECD átlaghoz. Ez egyáltalán nem rövid távú, egyszeri tényezőknél tudható be, mint mondjuk az, ha valahol olajra lelnek. Mind a növekedés természete, mind a gazdaság szerkezete, versenyképessége közeledett a fejlettekéhez, méghozzá évtizedes szinten is. Így röviden *feltörekvőnek nevezik azokat a piacokat, ahol a növekedés trendértéke rendszeresen és jelentősen meghaladja az OECD átlagot*, és emellett a fenntarthatóság és a modernizáció elemei is érvényre jutnak. Ebben a körben a fölzárkózás nemcsak álom, amint azt a nacionalista vagy államelvű fejlesztési diktatúrák esetében, sőt a legszegényebbek céljai, értékei – így az életben maradás, az egészséges élet, a tanuláshoz való jog – is fokozatosan érvényre jutnak.

Hasonló okok miatt ideje elhagyni az *átalakuló gazdaságok* fogalmát/ami bizonyos szélső esetekben még *átmeneti gazdasággá* is alakult, ami nyelvtanilag nem kevesebbet jelent, mint hogy léte időben korlátozott, mint például Kelet-Rumélia, vagy Danzig szabadállam esetében volt/. E kötet alapvető föltevése – amit remélhetőleg meggyőzően igazolunk a könyv végére - az, hogy az állammá váló Koszovó és Montenegró bevonásával immár harminc posztkommunista országot *nem lehet és nem célszerű egyetlen fogalmi keretbe gyömöszölni*. Ennek oka - a fejlődőkhöz hasonlóan – az, hogy köztük *kevesebb* a négy- vagy hét évtized alatt kialakult *hasonlóság*, mint az évezredek múlt – no meg a másfél évtizede eltérő pályán haladó jelen - létrehozta *különbség*. A kommunista örökség, ami valóban meghatározó volt tizenöt vagy húsz esztendővel korábban, a 2000-es évezred elején már korántsem perdöntő. Egyesek e csoportból már EU tagok, mások kisebb egységekre bomlottak, ismét másokban de facto polgárháború is folyik/pl Abházia, Dnyeszter mente, Karabah, Tadzsiszisztán/. Ismét mások a „nemzeti kapitalizmus” különféle modelljeivel kísérleteznek, inkább kevesebb sikerrel.¹⁰ Utóbbiakban a fejletlen országokat idéző jelenségek szaporodnak – a korrupciótól a környezetrombolásig. Mint az empirikus fejezetben számszerűen, a többiben elemzési szinten bemutatjuk, még ha Kína reformszocialista kísérletétől eleve el is tekintünk, a harminc ország *élesen eltérő pályán haladt már eddig is, és a jövőben sem utal semmi a közös pályára történő visszaállásra*. Az eltérések okai közt megemlíthető a – hosszú távú – pályafüggőség, a kultúra, a gazdaságpolitika eredményessége és az erre adott társadalmi válasz, a földrajzi helyzet, az intézményépítés sikere és bizonyára sok más is. Kellő időbeli és térbeli távlatból szemlélve semmi okunk sincs annak föltételezésére, hogy a 40 vagy épp 70 éves kommunista időszak lehetne a történelemben *egyedülállóan*

¹⁰ Az országonkénti fejlődésről rendszeres és egybevethető adatokat közöl és a fő szöveg állítását is igazolja az EBRD: *Transition Report, 2004*. London .c kiadvány mellékletében közölt mutatószám-rendszer, továbbá statisztikai értelemben ENSZ EGB: *Economic Survey of Europe, 2005/1.sz.* Genf - New York, a Titkárság kiadása.

meghatározó időszak egy-egy gazdaság vagy társadalom hosszú távú fejlődési esélyei szempontjából.

Ez konkrétan annyit tesz, hogy valószínűtlen lenne, a demokratizálódó Kirgizia jobban hasonlíthatna Szlovéniára, mint más közép-ázsiai országokra, pusztán a szocialista kísérlet néhány évtizede miatt. Közismert, hogy a szovjet hatalom évtizedei képtelenek bizonyultak arra, hogy posztkapitalista viszonyokat erőltessen rá a prefeudális térségre. Így pedig korántsem meglepő, hogy a közép-ázsiai országok nem a közép-európai országokhoz hasonló, hanem *a gyarmati időszakot követő feladatokkal szembesülnek*. Ilyen például a gazdaság és a társadalom duális szerkezete, a magországhoz fűződő viszonyok leépülése, a nemzetépítés, a helyi elit hiánya, a korrupció, az állam működésképtelensége és határainak vitatottsága, a több etnikum együttélésének feszültségei, a közös ideológia hiánya, a tekintélyelvű irányítás/klánrendszer/visszásságai, a környezet pusztulása és sok más. E különbségek természete olyan, hogy még sikeres megoldásokat föltételezve is – ami fölöttébb derűlátó – bizonyosak lehetünk abban, hogy a Közép-Európától elválasztó különbségek csak tovább nőhetnek majd. Épp ezért kiindulópontunk az, hogy az eltérések még növekednek is – e hipotézist a későbbiekben többszörösen ellenőrizzük.

A feltörekvő piacok és a sikeres átalakultak egymást fedő részéből ötvöztük a *felemelkedő Európa* kategóriáját. E fogalommal kiemeljük azt, hogy az élenjáró országok reformjainak természete sok tekintetben emlékeztet a dél-európai államok demokratizálódási és uniós csatlakozási folyamatára. Emellett – különösen a fejlődés fenntarthatóságával és intézményeivel összefüggésben – továbbra is számos közös vonás mutatkozik más feltörekvő piacok, így Chile, Dél-Korea, Mexikó vagy Tajvan gazdaságpolitikája előtt álló kihívásokkal. Az előttünk álló évtized nagy rejtélye az, hogy a Földközi tenger melléki országok, különösen a sikeres gazdasági szerkezetváltáson is átment észak-afrikaiak és Törökország miként képes tartósan a feltörekvők részévé, Törökország pedig emellett az unió tagjává is válni.

Az elmondotakból látható, hogy a jelen kötet súlypontja – elődeihez hasonlóan – a korábban politikailag korrektül, ámde tartalmilag félrevezetően Kelet-Európának nevezett térség világgazdaságba épülésének és fölzárkózási esélyeinek kérdésköre. A mai világban számos folyamat világméretűvé – globálissá – válik. Mások az országhatárokat lépik csak át, anélkül, hogy az egész földgolyót érintenék – ez a transznacionalizálódás. Ezekben meghatározó szerepet játszik az információs forradalom alkotta új lehetőség- és szabályrend, a szervezetek és intézmények ehhez illeszkedő páratlan átalakulása, mint amilyen a virtuális bank vagy a virtuális vállalat létrejötte. Ez a több évszázada folyó ipari, kereskedelmi, pénzügyi és tulajdoni egybefonódásra rakódik rá, azt föl is gyorsítja. Mindez új kereteket szab az egymással versengő telephelyek – nem országok! – számára is.

A következőkben tehát azt igyekszünk föltérképezni, hogy mi változott meg, és ezek alapján a három új elemzési alapkérdést próbáljuk megválaszolni. Az elemzés átfogó jellege miatt több fejezetet több konferencián is előadtam, és a bírálatokat igyekeztem megfogadni, anélkül azonban, hogy a kifejtés egységét föladnám. Értelemszerűen nem

törekedhettem „végleges” válaszokra, hiszen a fejlődés és a tudomány természete ennél sokkal szerényebb igényre szorít. Ha az olvasókat az előadottak vitára készítetik, a szerző elérte célját, a folyamat jobb megértéséhez való hozzájárulást.

A könyv felépítéséről

Kötetünk *első része* az ismertnek tekinthető összefüggések rendszerezésével kezdődik. Ez két részből áll, a tényanyagból és az elméletből. Elsőként az átalakuló országokkal kapcsolatos legfontosabb statisztikákat elemezzük, összehasonlító módszerrel, mert ez önmagában is érdekes, meg választ ad az átalakulás elméletének számos kérdésére is. Ez az első mércéje annak, hogy a kommunista örökség mennyiben /volt és maradt/ meghatározó. Ezt követően a poszkommunista átalakulást a fejlődélmélet tágabb összefüggésébe helyezzük. Itt merül fel először a szabályozás és az intézmények minőségének központi szerepe, és megfogalmazódik a megegyezésre törekvő politikai stílus szükségessége a cikluson átívelő feladatok számának növekedése miatt.

A *második részben* a globális kérdésekkel foglalkozunk. Erre azért is szükség van, mert az átalakulással foglalkozó irodalom jó része a hagyományos „Kelet-Európa kutatás”, más néven szovjetológia szemellenzójét és módszertani szűkösségét örökölte. Ebben az összefüggésben vizsgáljuk az info-kommunikációs forradalom hatását, a határokon átnyúló és egyre kevésbé nemzetállami/államközi szabályozás föléltelődését, a helyi és a transznacionális folyamatok egymásra épülését és az ebből adódó eredményeket. Fölvetjük azt a kérdést, hogy az Európai Unió ma ismert formájában, a lisszaboni folyamat 2005 márciusi újraindítását és a Stabilitási és Növekedési Egyezmény átértelmezését követően¹¹ mennyiben válik képessé a világgazdaság legversenyképesebb közösségévé válni? Azt találjuk majd, hogy e két folyamat csak részben fedi egymást. Ezért az európaizálódás/integrálódás folyamata/az irodalomban: Europeanization/nehezebb szakaszába lép. A taggá válást követően nincs mód kész receptek átvételére, az új megoldások kimunkálásában kell alkotó módon és érdekeink szerint részt vállalni. Ennek hatására még a korábban látszólag széles egyetértéssel fogadott „nemzeti sorskérdések” ügyében is elkerülhetetlenül a fölszínre törtek a korábban rejtett érdek- és értékkülönbségek.¹² Ez bizony a rég megválaszoltnak tűnt kérdések újraértelmezését követeli meg, mindenek előtt annak körvonalazását, hogy milyen EU kell nekünk. Ebben az összefüggésben külön elemzés tárgyává válik a Stabilitási és Növekedési Egyezmény is, a z újabb fejlemények alapján két szinten. Egyfelől megvizsgáljuk, lehetséges-e hosszú távú növekedés szabálykövető államháztartási politika híján. Másfelől az Egyezmény szakmai vitájának áttekintésével igazoljuk, hogy a több évtizeden át fönnttartható növekedés csak olyan lehet, ami a szolid állampénzügyi gyakorlat igényének és az Európai Központi Bank által értelmezett árstabilitás követelményeinek is egyidejűleg megfelel. Az említett fölismerés az új és a régi tagállamokra egyaránt bizonyítható.

Miután a második részben induktív módon eljutottunk a normatív és leíró értelemben egyaránt a fejlődés fő irányának tekinthető elméleti kerethez, a *harmadik részben* két

¹¹ Az Ecofin közleményét közli: *EurActiv*, 2005.márc.21.értékelését ld. a ' Stabilitás hosszú távon, szabályok nélkül?' című fejezetben.

¹² A külpolitikára nézve ezt lényegretörően vázolja Dunay Pál /2004/ elemzése.

ellentmondani látszó eseten ellenőrizzük fölismeréseink érvényét. Számos elemző véli úgy, hogy Oroszország és Kína fejlődése minden elméletet megcáfol. Oroszország elemzői sokszor még ma is a szlavofil költő, Tyutcev mondásához igazodva úgy vélik, ezt az államot ésszel fölérni úgysem lehet. Ezzel szemben azt állítjuk – és reményeink szerint majd igazoljuk -, hogy Oroszországban mind a jelicini szétesést, mind a putyini talpraállást észérvekkkel és a bevett közgazdasági eszköztárral értelmezni lehet. A kínai fejezetben hasonlóképp arra, a többek számára rejtélyes kérdésre keressük a választ, hogy miként lehet a kommunista párt uralmának megőrzése és a formális intézmények elhanyagolása mellett is tartósan gyors növekedést elérni. Ha ez a tapasztalat modellértékű, az önmagában cáfolata a poszt-washingtoni konszenzusnak és az azt megalapozó modern fejlődéselméletnek is. A kínai tapasztalatot is nemzetközi egybevetésbe helyezzük, növekedéselméleti értelmezést keresünk, ahol a szerkezeti változások mértéke és a fejlettségi szint elégséges magyarázatnak tűnik a növekedés fönmaradásához, mint ahogy *ceteris paribus* a Szovjetunó esetében is így volt.

Miután a példát és az ellenpéldát megvizsgáltuk, a *negyedik részben* az elmülethez térünk vissza. A gazdaságelmélet néhány, a gyakorlat szempontjából fontos kérdését vizsgáljuk meg. Az egyik fejezetben a magántulajdon és a szabályozás viszonyát boncoljuk. Minél inkább intézményként, nem egyszerűen fekete dobozként értelmezzük a piacot, annál fontosabbnak tűnik a szabályozás *minősége*. Az OECD országok gyakorlata és az új közigazgatástudomány/new public management/ fölismeréseire támaszkodva érvelésünk arról szól, hogy *egyre több területre terjed ki* a jövőben is a versenyelv, az elszámoltatás, a teljesítményelv, ami az áttekinthetőség, a közjó és az állami pénzek/adóbevételek hatékony fölhasználása szempontjából egyaránt szükséges és hasznos. Végül azt a kérdést boncoljuk, hogy miként számítanak az intézmények, mely intézmények számítanak legfőképpen a gazdasági fejlődés fenntarthatósága és minősége szempontjából, végül pedig milyen mechanizmus révén jut érvényre az intézmények hatása? A negyedik részben tehát döntően az új EU tagok és az OECD országok tapasztalatát hasonlítjuk össze. Ennek összefüggésében ismételt igazolást nyer¹³ az, hogy *a formális intézmények* működésének meghatározó szerepe van az emberiség egyik legrégebbi intézménye, a piac fejlődésgeneráló és modernizációs jellegének kialakulásában illetve annak hiányában.

Mint már a bevezetöböl is kitünhet, ez a könyv *átfogó* jellegű, anélkül azonban hogy a *teljesség* igényével léphetne föl. Ez nem pusztán abból fakad, hogy a fejlődés általában is, meg térségünkben is lezáratlan, így pedig végleges igényű következtetéseket – kellő történelmi rálátás híján – eleve nem is érdemes remélni. Azok a nagy jelentőségű, váratlan megrázkódtatások, mint amilyen az 1997-99-es pénzügyi válságsorozat/járvány, az új gazdaság buborékjának kipukkadása 2000-ben, a sorozatos könyvelési botrányok kiváltotta információs bizonytalanság 2001-2004-ben, vagy épp a számítógépes terrorizmus terjedése sok esetben alapjaiban rengettek meg meg kialakultnak tűnt elemzési kereteket és következtetéseket. Ezért elemzésünk meghatározó jellemvonása

¹³ Ezt legutóbb North/2005/ átfogó műve igazolta, de a felismerés megjelent különféle formákban Max Weber, Friedrich August von Hayek, Mancur Olson, Angus Maddison és David Landes munkáiban, amelyekre a konkrét összefüggések tárgyalása során konkrétan is hivatkozunk majd.

az, hogy nagyfokú bizonytalanság mellett végezzük, következtéseink előzetes jellegét rendre szem előtt kell tartanunk.

E könyv megírására sosem kerülhetett volna sor munkahelyem, a Közép-európai Egyetem kiváló adottságai, könyvtára, számítógépes rendszere és szellemi élénksége nélkül. A Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékén dolgozó munkatársaimmal folytatott vitáim az eredeti kézirat számos gyengeségének kijavítására ösztökéltek. Ezen kívül, mint az egyes fejezetek elején konkrétan megemlítem, több kolléga olvasta a szöveg egy-egy részét, ahol szakismeretük meghaladja az enyémet, így bírálatuk további szempontokra, irodalmakra, egyoldalúságokra hívta föl figyelmemet. Ígyekeztem mindent megfogadni, de úgy, hogy saját koncepcióm egységessége illetve a részmegállapítások összhangja fönnmardjon, meg a tényszerűségnek is megfeleljen, legjobb ismereteim szerint.

A Közép-európai Egyetem intenzív légköre és erőteljes vitakultúrája, sokszínűsége, továbbá a 2003-2005.évfolyamokban szerepelt doktorandusz- és magiszter hallgatóim kemény visszajelzései arra sarkaltak, hogy javítsam a szöveget. Rajtuk kívül különösen le vagyok kötelezve Becsky Róbertnek, Györffy Dórának, Erin Jenne-nek és Julius Horvathnak, akik a szöveget részleteiben olvasták és szövegszerűen komentálták, tartalmi és stiláris szempontból egyaránt javítva rajta. A Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának doktori iskolájában tevékeny kollégákkal, valamint e műhely önálló kutatóvá ért doktoranduszaival, mindenek előtt Ádám Zoltánnal, Jankovics Lászlóval és Pálosi-Németh Balázssal folytatott rendszeres munkakapcsolat is segítségemre volt sok részlet tisztázásában. Végül de korántsem utolsó sorban meg kell köszönöm családom támogatását. Feleségem, Csia/Gabi, fiunk, Zoli és lányunk, Süni/Orsi szeretete és támogatása kifogyhatatlan inspirációt és energiát jelent, meg nem utolsó sorban munkám ételmét is.

Budapest, 2005.szeptember 31.

HIVATKOZÁSOK

- 1/ BAUMOL,W./2000/: What Marshall did *not* know: the contribution of 20th century to economics. *Quarterly Journal of Economics*, 115.évf.1.szám, 1-44.old.
- 2/ BARBERIS,N. – HUANG,M. – SANTOS,T./2001/: Prospect theory and asset prices. *Quarterly Journal of Economics*, 116.évf.1.szám, 1-53.old.
- 3/ BLANCHARD,O./1997/: *The Economics of Post-Communist Transition*. Oxford: Oxford University Press.
- 4/ van BRABANT,J.M./1998/: *The Political Economy of Transition*. London and New York: Routledge.

5/ BUCHANAN,J./1992/: *Piac, állam, alkotmányosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

6/ COLLINS,S. – RODRIK,D./1991/: *Eastern Europe and the Soviet Union in the World Economy*. Washington,D.C.: Institute of International Economics.

7/ CSABA László/1984/: *Kelet-Európa a világgazdaságban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

8/ CSABA László/1990/: *Eastern Europe in the World Economy*. Cambridge - New York: Cambridge University Press.

9/ CSABA László/1994/: *Az összeomlás forгатókönyvei*. Budapest: Figyelő Kiadói Rt/ újranyomva 1995-ben/.

10/ CSABA László/1999/: A rendszerváltozás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarcra? *Közgazdasági Szemle*, 46.évf.1.szám, 1-19.oldal.

11/ DJANKOV,S. – MURREL,P./2002/: Enterprise restructuring in transition: a quantitative survey. *Journal of Economic Literature*, 40.évf.3.szám, 739-792.old.

12/ DUNAY Pál/2004/: Az átmenet magyar külpolitikája. In: GAZDAG Ferenc – KISS J.László, szerk: *Magyar külpolitika a 20.században*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 221-240.old.

13/ EDWARDS,F./1999/: Hedge funds and the collapse of the LTCM. *Journal of Economic Perspectives*, 13.évf.2.szám, 189-210.old.

14/ FALCETTI,E. – RAISER,M. – SANFEY,P./2002/: Defying the odds: initial conditions, reforms and growth in the first decade of transition. *Journal of Comparative Economics*, 30.évf.2.szám, 229-250.old.

15/ GILPIN,R./2004/: *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest: a Corvinus Egyetem nemzetközi Tanulmányok Központjának kiadása.

16/ HÁMORI Balázs/2003/: Kísérletek és kilátások: Daniel Kahneman. *Közgazdasági Szemle*, 51.évf.9.szám, 779-799.old.

17/ HIBBS,D./2001/: The politicization of growth theory. *Kyklos*,54.évf./2-3/.szám, 265-286.old.

18/ HANSON,Ph./2003/: *The Rise and Fall of the Soviet Economy/1945-1991/*. London: Pearson Education.

19/ HIGGOTT,R./2005/: *From Colonialism to Globalization: a Genealogy of Extraterritorial Politics*. Cambridge – New York: Cambridge University Press/megj.alatt/.

20/ JOSKOW,P./2003/: 'New institutional economics: a report card' – a leköszönő elnök előadása a Nemzetközi Intézményi Közgazdasági Társaság/ISNIE/ 7-ik, *Institutions and Change* témájú kétéves konferenciájának záró plenáris ülésén, Corvinus Egyetem, Budapest, szeptember 13.

21/ KAHNEMAN,D. – TVERSKY,A./1979/: Prospect theory: an analysis of decisions under risk. *Econometrica*, 47.évf.2.szám, 263-291.old.

22/ KIRÁLY Júlia/1998/: A makroökonómia vége, avagy egy megkésett Nobel-díj. *Közgazdasági Szemle*, 45.évf.12.szám, 1082-1095.old.

23/ KÖVES András/1992/: *Economic Transformation in Eastern Europe: the International Dimension*. Boulder/Colorado/Egyesült Államok: Westview Press.

24/ KRUEGER,A.szerk/2000/: *Economic Policy Reform: the Second Stage*. Chicago – London: University of Chicago Press.

25/ LAVIGNE,M./1995/: *The Economics of Transition*. Basingstoke/Houndmills – London: MacMillan.

26/ LAZEAR,E./2000/: Economic imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115.évf.1.szám, 99-146.old.

27/ LUCAS,R.E./1996/: Nobel lecture: Monetary neutrality. *Journal of Political Economy*, 104.évf.3.szám, 661-682.old.

28/ MEIER,G. – STIGLITZ,J.E.szerk/2001/: *Frontiers of Development Economics: the Future in Perspective*. Oxford-Washington: az Oxford University Press kiadása a Világbank számára.

29/ von MISES,L./1920/1976/: Economic calculation in the socialist commonwealth. In: NOVE,A. – NUTI,M.D.szerk: *Socialist Economics. Selected Readings*. Harmondsworth/Anglia – New York – Auckland: Penguin, 75-91.old.

30/ NORTH,D./2005/: *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, New Jersey/Egyesült Államok: Princeton University Press.

31/ OFER,G./2001/: Development and transition: emerging but merging? *Revue d'Économie Financière*, 10.különszám, 107-145.old.

32/ PAPAVAL,V.G. – BERIDZE,T.A./2005/: *Ocserki polityicseszkov ekonomiji posztkommunyisztyicseszkovo kapitalizma*. Moszkva: Gyelo i Szervisz.

33/ PORTES,R./1991/: A reform útja Közép- és Kelet-Európában. *Külgazdaság*, 35.évf.11.szám, 14 -29.oldal.

- 34/** ROLAND,G./2002/: The political economy of transition. *Journal of Economic Perspectives*, 16.évf.1.szám, 29-50.old.
- 35/** SAINT-PAUL,G./2000/: The new political economy: recent books by Drazen and Persson and Tabellini. *Journal of Economic Literature*, 38.évf.4.szám, 915-925.old.
- 36/** SAMUELSON,P. - NORDHAUS,W./1988/: *Közgazdaságtan*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 37/** SELTEN,R./1998/: Features of empirically observed bounded rationality. *European Economic Review*, 42.évf./2-3/szám, 413-436.old.
- 38/** SELTEN,R./2005/: 'Bounded Rationality' – a Közép-európai Egyetem Humanities Center szervezésében tartott nyilvános előadás, Budapest, július 12.
- 39/** SRINIVASAN,T.N./2001/: Neoclassical political economy, the state and economic development. In: STRINIVASAN,T.N.: *Economic Policy and State Intervention*. - /tanulmányok V.S.Narayana szerkesztésében/ Delhi: Oxford University Press, 504-530.old.
- 40/** SZENTES Tamás/1999/: *Világgazdaságtan – elméleti és módszertani alapok*. /szerkesztette Török Hilda/. Budapest: Aula Kiadó, 947 old.
- 41/** TABB,W./1999/: Two cultures in economics. In: TABB,W.K.: *Reconstructing Political Economy*. London: Routledge, 1-16.old.
- 42/** WAELBROEK,J./1998/: Half a century of development economics. *World Bank Economic Review*, 12.évf.2.szám, 323-352.old.
- 43/** WILLIAMSON,J./1994/: In search for a manual for technopols. In: WILLIAMSON,J.szerk: *The Political Economy of Policy Reform*. Washington: Institute of International Economics, 9-47.old.
- 44/** WILLIAMSON,O./2000/: The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38.évf.3.szám, 595-613.old.

